

Historia powstania Gorczańskiego Parku Narodowego i jego znaczenie dla ochrony przyrody w Polsce

The Gorce National Park: its history and significance to nature conservation in Poland

Wojciech Różański

Abstract: The Gorce Mts. is a mountain range situated in the Outer Western Carpathians. Their summits are of medium elevations (the highest summit, Turbacz is 1 310 m a.s.l.), and the natural ecosystems there have survived relatively well. In terms of its nature and landscape the range is the most representative for the Western Beskidy Mts., the single largest region of the Polish Carpathians. On 1 January 1981, the Gorce National Park, the fourteenth national park in Poland, and the fifth in the Polish Carpathians, was officially established over an area of 5 908.44 hectares in the Gorce Mts. At present, the Park has the area of 7 029.85 hectares (2.2% of the total area of national Parks in Poland), i.e. ranks only 17th among 23 existing national parks in Poland. The natural, predominantly almost primeval Carpathian forests represent the most important natural feature of the Park. A relative large part of these forests is subject to strict protection (3 611.07 ha – 51.4%). Since 1991, the Park operates a network of permanent monitoring plots for random/systematic monitoring of changes occurring in forest ecosystems. Owing to this fact, the Gorce National Park is of paramount importance to science, and thus performs a pivotal role which is not limited to the nature conservation in the Polish Carpathians, but underpins the corresponding system for the whole Carpathian range, being among the areas of the greatest natural interest in Europe.

Key words: Western Carpathians, Gorce Mts, national park, nature conservation, ancient forest, monitoring

*Katedra Botaniki Leśnej i Ochrony Przyrody, Akademia Rolnicza w Krakowie
31–425 Kraków, Al. 29 Listopada 46, e-mail: rrozans@cyf-kr.edu.pl*

WSTĘP

Dwadzieścia pięć lat temu, 1 stycznia 1981 r. rozpoczął swoje istnienie cztertnasty w Polsce i piąty w Karpatach park narodowy w Gorcach. Pierwszy obchodzony uroczystość jubileusz Gorczańskiego Parku Narodowego jest dobrą okazją do przypomnienia jego historii, a przede wszystkim przywołania pamięci osób, których śmiała wizja i wieloletnie starania zrodziły i doprowadziły do urzeczywistnienia idei objęcia najwyższą formą ochrony tego lesistego i nie wyróżniającego się na pozór czymś wyjątkowym zakątka Beskidów. Przy tej okazji warto również podjąć refleksję nad rolą i znaczeniem jaką odegrał w przeszłości i jaką powinien spełnić w przyszłości

Gorczański Park Narodowy w systemie ochrony ojczystej przyrody.

Gorce są dobrze wyodrębnioną grupą górską położoną w centrum polskich Karpat, niemal dokładnie naprzeciw Tatr i Krakowa. Według różnych autorów zajmują powierzchnię 550 lub 500 km² (Kornaś 1955; Kondracki 1981) i mają kształt potężnego rozrogu górskiego z najwyższą kulminacją na Turbaczu (1310 m n.p.m.) Należą do gór średnich, z dobrze wykształconymi typowymi dla Karpat piętrami leśnymi: regłem dolnym i górnym, ale nie przekraczającymi górnej granicy lasu. Dzięki specyficznemu położeniu i licznym polanom, Gorce oferują najrozleglejsze panoramy Tatr, Pienin, Babiej Góry i Beskidu Wyspowego, a głębokie, niedostępne

doliny kryją wspaniałe, puszczańskie lasy. Wyróżniają się wyjątkowo harmonijnym krajobrazem rolniczo-leśnym z pełnym bogactwem górskich ekosystemów naturalnych i półnaturalnych. Kilkuletnia gospodarka człowieka nie zdewastowała gorczańskiej przyrody, a nawet pod wieloma względami przyczyniła się do jej wzbogacenia. W opinii wielu specjalistów, pod względem przyrodniczym, krajobrazowym i kulturowym Gorce są najbardziej reprezentatywną grupą górską dla Beskidów Zachodnich, największego regionu polskiej części Karpat.

ODKRYWCY GORCÓW

Pierwszy publikowany ślad nazwy „Gorzec” dla gór między dolinami Raby i Dunajca możemy znaleźć w ponadczasowym dziele Stanisława Staszica (1815): „O ziemiorkach Karpatow i innych gor i rownin Polski”. O paśmie Gorzec wspomina również Wincenty Pol (1851), ale podobnie jak Staszic zafascynowany Tatrami nie poświęca im większej uwagi. Pod koniec XIX wieku hasło „Gorce” pojawiło się w „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” (1881), a jego autorem był badacz flory Pienin i Gorców Bronisław Gustawicz.

Miano prawdziwego odkrywcy Gorców przysługuje poecie Sewerynowi Goszczyńskiemu, który w 1832 roku odbył po nich szereg wycieczek od strony Łopusznej (w tym na Turbacza). Relacje tych wędrówek, pełne zachwytu nad pięknem gorczańskich panoram i nieskazitelną przyrodą: „... trzeba widzieć ogrom drzew, gęstwą zarośli, stopy warstw powalonych i porośniętych już nowymi lasami, aby sobie powiedzieć, że takie muszą być puszcze niezbadane dotąd, nie tknięte ani ręką, ani nogą ludzką.” zamieścił w „Dzienniku podróży do Tatrów” (1832 wyd. 1853). Opisy te, chociaż literackie, przynoszą wiele informacji o topografii i przyrodzie tego terenu.

W pierwszej połowie XIX wieku pionierskie naoczne badania faunistyczne w Karpatach, w tym także w Gorcach prowadził ornitolog Kazimierz Wodzicki (1851). Pierwszym badaczem, który w większym stopniu zainteresował się Gorcami był botanik Feliks Berdau (1890). W latach 1850-60 kilkakrotnie odwiedził tę grupę górską, a wyniki swych badań opublikował 30 lat później w obszernej monografii. Kolejne ważne dane o roślinach wschodniej części Gorców przynoszą publikacje wspomnianego Gustawicza (1881, 1894), chociaż tematycznie koncentrowały się na florze Pienin. Największe zasługi na polu poznania roślinności Gorców w XIX stuleciu położył Eustachy Wołoszczak (1895, 1897), który podał stanowiska wielu gatunków roślin w paśmie Lubania i masywie

Turbacza. Z tego okresu pochodzą również pierwsze informacje o spotykanych w Gorcach grzybach i słuźowcach (Krupa 1888).

POCZĄTKI OCHRONY PRZYRODY W GORCACH

Podobnie jak w przypadku badań naukowych, Gorce jak i całe Beskidy pozostawały w cieniu Tatr, na których w sposób naturalny skupiała się aktywność działaczy ochrony przyrody (wykup i ochrona lasów, zapobieżenie utracie Morskiego Oka). Pierwszymi i do czasu odzyskania niepodległości jedynymi obszarowym obiektami chronionym w Beskidach były prywatne rezerwy w dobrach hr. Stadnickiego w Beskidzie Sądeckim: „Barnowiec” o powierzchni 5 ha utworzony w 1905 r. oraz „Baniska” o wielkości 19 ha z 1916 r. (Staszewicz 2000). Tymczasem potrzeby ochrony były nieporównywalnie większe. Dynamiczny rozwój przemysłu w XIX wieku zapoczątkował lawinowo rosnące zapotrzebowanie na drewno. Wyrąb lasu osiągnął niespotykaną dotąd skalę nie tylko w Gorcach, ale w całym ówczesnym zaborze austriackim. Tylko w okresie lat 1851–1885 liczba czynnych tartaków w Galicji wzrosła prawie 6-krotnie, ze 122 do 710 (Michalik 1989). Dodatkowo sytuację pogarszał ciągle rosnący „głód ziemi” w gorczańskich wsiach i wzmożona presja na wylesienia.

Podobnie jak przy odkryciu Gorców, większe zainteresowanie ochroną gorczańskiej przyrody, zawdzięczamy człowiekowi sztuki, a nie nauki. Władysław Orkan, a właściwie Franciszek Smaciarz-Smreczyński, zagórzański góral urodzony w 1875 r. w kurnej chacie w Porębie Wielkiej (Dużyk 1973), wybitny prozaik i poeta rozświetlił i wprowadził na trwałe do polskiej literatury piękno Gorców i ich przyrody. Był też pierwszym, który na kartach swych powieści ubolewał nad rabunkiem i zniszczeniem gorczańskich lasów: „... Drzewieje Gorce daleko czerniały lasem i długo hrube drzewa nie widziały siekier. Gazdowały tu kolejno niedźwiedzie i wilki i chowały się stada saren. (-) A dziś? (-) Wszystko się psuje i rozpada. Gorzec dziś jednym cmentarzem – szarzącym wyrębem (-)...”¹. Proces dewastacji gorczańskich lasów na przełomie wieków, przedstawił Jarosz (1935) w pracy poświęconej badaniom geograficzno-leśnym w Gorcach. Zawarta w niej szczegółowa analiza stopnia naturalności drzewostanów (przedstawiona również na mapach) jest bezcennym i ciągle wykorzystywanym źródłem informacji przekształceniu ekosystemów leśnych.

¹ Władysław Orkan „W roztokach”

Ochrona ocalałej puszczy karpackiej stała się pilną potrzebą. Z inicjatywy nadleśniczego i dyrektora dóbr Wodzickich w Porębie Wielkiej, Tadeusza Świerza-Zaleskiego, wspartej przez Władysława Szafera i hr. Adama Starzeńskiego, opiekującego się nieletnim wówczas hr. Ludwikiem Wodzickim, na północnych stokach Gorców, w dolinie potoku Turbacz, w 1927 roku utworzony został, jeden z najstarszych w naszych Karpatach, prywatny leśny rezerwat, nazwany: „... *Ku uczczeniu zasług wielkiego Syna tej ziemi, który puszcze karpacką uwiecznił w swoim »Drzewieju«, a który najmocniej może odczuł duszę lasu goreckiego ...*” imieniem Władysława Orkana. (Świerz-Zaleski 1930). Ścisłą ochroną objęto 114 (120) ha znakomicie zachowanych fragmentów puszczy karpackiej, która w sposób nieformalny była już chroniona od 1915 r. (Motyka 1930, Michalik 1967a). Ten niezwykle cenny obiekt przez wiele lat pozostawał symbolem ochrony gorczańskiej przyrody.

Wśród sukcesów obrońców przyrody Gorców w pierwszej połowie XX wieku należy jeszcze wymienić skuteczny protest działaczy Oddziału „Gorce” Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z 1928 roku przeciw projektowi budowy drogi jezdnej z Mszany Dolnej przez Turbacz do Nowego Targu. Twórca tego oddziału i wielki miłośnik Gorców Kazimierz Sosnowski, (1929) tak pisał o zagrożeniach przyrody: „... *Podrutowanie Gorców gościńcami spowodowałoby doszczętne wycięcie lasów, zniszczenie szalaśnictwa, wypłoszenie resztek zwierzyny, odarcie gór z górskiego uroku.*”

Do końca II wojny światowej rezerwat „Orkana” pozostał jedynym obiektem chronionym w Gorcach. Na szczęście, w niedostępnych dolinach puszczańskie lasy broniły się same, ale dużym problemem pozostawało pasterstwo, nagminnie prowadzone również w lasach. W pierwszej połowie XX wieku obszar Gorców był drugim po Tatrach największym ośrodkiem wypasu owiec i bydła w polskich Karpatach.

OCHRONA PRZYRODY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Zasadnicze zmiany ustrojowe, własnościowe i społeczne, jakie zaszły w Polsce po 1945 roku, wywarły też największy wpływ na ochronę przyrody Gorców. W związku z upaństwowieniem lasów, rezerwat „Orkana” przestał formalnie istnieć, a wieloletnie starania miłośników Gorców o ich ochronę wróciły do punktu zerowego. Prawie 20 lat musiano czekać na reaktywowanie rezerwatu, chociaż głosy o ochronę gorczańskiej przyrody pojawiały

się niedługo po zakończeniu działań wojennych. Dzięki odpowiedzialności administracji leśnej, do tego czasu nie prowadzono w starym – formalnie nie istniejącym – rezerwacie żadnej działalności. Utworzony w 1964 roku nowy rezerwat „Turbacz” im. Władysława Orkana miał powierzchnię 319,22 ha i był ponad trzykrotnie większy od poprzednika (Michalik 1967a). Było to w dużej mierze zasługą Stefana Michalika, autora nowego projektu. Wcześniej, w 1959 r. utworzono niewielki i mało typowy dla Gorców rezerwat „Modrzewie” o powierzchni 10,46 ha; położony na południowych stokach Lubania koło wsi Kluszkowce. Trzeci z kolei rezerwat „Dolina Łopusznej” o powierzchni 112,78 ha powstał w 1970 roku na południowych stokach Turbacza. W latach 1950–53 na obszarze tym istniał ośrodek hodowli żubrów linii kaukaskiej, nazwany, nieco na wyrost, „Gorczańskim Rezerwatem Żubra”. Również po likwidacji ośrodka (epidemia pryszczycy), administracja leśna unikała eksploatacji tych lasów, dzięki czemu drzewostany w źródłkowej części potoku Łopuszna, obok rezerwatu Orkana, należą do najlepiej zachowanych w Gorcach. Mimo tych wszystkich starań, na początku lat 70. stopień ochrony gorczańskiej przyrody był daleko niewystarczający, a zrodzona być może jeszcze przed wojną idea powołania parku narodowego w Gorcach zaczęła coraz silniej odżywać.

IDEA GORCZAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Obecnie po upływie wielu lat i braku odpowiednich źródeł pisanych, trudno dokładnie odtworzyć historię utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego. Autor znakomitych przewodników po Gorcach Józef Nyka (1974) wzmiankuje, że już w latach 30. XX wieku miłośnicy przyrody wysunęli projekt utworzenia parku narodowego w Gorcach, ale niestety nie podaje żadnych dodatkowych informacji. Wspomniany wcześniej, wybitny znawca i wielki miłośnik Gorców Stefan Jarosz, w 1954 roku, w książce „Krajobrazy Polski i ich pierwotne fragmenty” zamieścił dość zaskakującą informację: „... *Gorczański Park Narodowy. Obszar ten stanowi charakterystyczny fragment krajobrazu Beskidów. Obejmuje on znaczną część Gorców z ich kulminacją, Turbaczem, głębokimi dolinami Łopuszanki, Olszowego i Turbaczyka, resztkami Puszczy Karpackiej i malowniczymi polanami górskimi. Gorczański Park Narodowy jest w stadium organizacji.*” Należy podkreślić, że Jarosz był w tym względzie osobą bardzo kompetentną, ponieważ w latach 1945–1950 pełnił funkcję dyrektora Biura Ochrony Przyrody w ówczesnym Ministerstwie

Leśnictwa. Najbardziej prawdopodobnym wytłumaczeniem tej zagadki wydaje się hipoteza, że to sam Jarosz był głównym pomysłodawcą i zwolennikiem utworzenia parku narodowego w Gorcach i to jeszcze w okresie przedwojennym. Jak pamiętamy, w latach 20. ubiegłego wieku Jarosz (1935) przeprowadził obszerne studia nad zachowaniem i naturalnością gorczańskich lasów, a zdaniem Matuszczyka (1997) należał również do inspiratorów utworzenia rezerwatu „Orkana” w dobrach Wodzickich w 1927 roku. Przymuszczać nie w ostatniej chwili (już po oddaniu książki do druku), ktoś musiał zniweczyć te plany i na utworzenie Parku, o którym Jarosz pisał „*jest w stadium organizacji*”, trzeba było czekać ponad 25 lat.

W 1954 roku powołano do życia, długo oczekiwane, planowane i częściowo utworzone jeszcze przed II wojną światową, parki narodowe w Tatrach, Pieninach i na Babiej Górze. Można przypuszczać, że czwarty karpacki park narodowy, w tak bliskim sąsiedztwie pozostałych, przekraczał wyobraźnię ówczesnych decydentów. Co gorsze, pomysł objęcia dużej części Gorców najwyższą formą ochrony, nie spotkał się z wystarczającym poparciem ze strony najbardziej opiniotwórczych kręgów działaczy ochrony przyrody. W 1958 roku przedwcześnie zmarł Stefan Jarosz, a wraz z nim, zbyt śmiały jak na tamte czasy, plan utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego.

W pierwszej powojennej monografii poświęconej ochronie przyrody w Polsce, wydanej pod redakcją Władysława Szafera, Czubiński (1965) tak pisze: „... *zgłaszane przez niektóre koła regionalne projekty co do uznania za parki narodowe Parku Tysiąclecia Państwa Polskiego – nad Jeziorem Gopłem, czy Beskidzkiego Parku Krajobrazowego im. Władysława Orkana w Gorcach, (...) powinny – być może – znaleźć inne rozwiązanie jako tzw. parki krajobrazowe.*” i dla skutecznej ochrony gorczańskiej przyrody lansował koncepcję utworzenia 3 rezerwatów leśnych „Turbacz”, „Dolina Łopusznej” i „Dolina Kamienicy” o łącznej powierzchni 853 ha oraz powołanie Beskidzkiego Parku Krajobrazowego im. Władysława Orkana o powierzchni 2114 ha. Fakt ten jest tym bardziej zaskakujący, że recenzentem cytowanej wcześniej książki Jarosza był właśnie Czubiński. Podobną strategię ochrony gorczańskiej przyrody lansowano jeszcze na początku lat 70. (Gawłowska J., Gawłowska M. 1973). Patrząc z perspektywy czasu, poglądy te, formułowane być może także ze względów taktycznych, aby zbyt dużą liczbą planowanych parków narodowych nie odstraszyć decydentów (ciągle w sferze planów był Bieszczadzki PN), niestety niechlubnie przyczyniły się do opóźnienia starań o utworzenie Gorczańskiego Parku Narodowego i utraty w sposób bezpowrotny wielu jego przyrodniczych wartości.

Głębokie, niedostępne doliny i przepaściste stoki chroniły karpacką puszcę centralnej części Gorców nie mniej skutecznie, niż akty prawne. Brak dróg i możliwości wywozu pozyskanego drewna sprawiał, że w praktyce gospodarstwa leśnego cieszyły się one statusem drzewostanów niedostępnych, czyli nienadających się do prowadzenia jakichkolwiek zabiegów gospodarczych. Niestety na początku lat siedemdziesiątych, sytuacja zaczęła się dramatycznie zmieniać. Po północnej stronie Gorców, w dolinach Kamienicy, Koniny, Roztoki i Olszowego Potoku rozpoczęto intensywną budowę dróg dolinowych i stokowych. Bezcenne, klasyfikowane przez Jarosza, jako pralasy, niemal dziewicze drzewostany zmieniły tym samym kategoryzację z niedostępnych na przeszłorębne, a więc takie, w których zgodnie z zasadami gospodarki leśnej należy w pierwszej kolejności lokalizować pozyskanie drewna. Dla wielu z gorczańskich ostępów było to równoznaczne z wyrokiem. Tylko w górnej części dol. Kamienicy, w drugiej połowie lat 70. pozyskano ponad 100 tys. m³ drewna, czyli blisko 20% zapasu na tym terenie, a w dodatku tryb pozyskania umożliwiał wycięcie drzew najdorodniejszych i najlepszej jakości (Różański 1979). Sprawa utworzenia parku narodowego, a chociażby planowego dużego rezerwatu w dolinie Kamienicy, stała się niecierpiącą zwłoki potrzebą, będącą być albo nie być dla gorczańskiej puszczy.

Po latach, trudno odtworzyć, kto ponownie wskrzesił ideę utworzenia parku narodowego w Gorcach, czy były to społeczne organizacje turystyczne (ich działaczem był Stefan Jarosz) czy też środowiska naukowe. Niewątpliwie olbrzymi wpływ na docenienie walorów gorczańskiej przyrody miały zapoczątkowane zaraz po wojnie geobotaniczne badania Jana Kornasia i Anny Medweckiej-Kornaś (Kornaś 1955, 1957; Kornaś, Medwecka-Kornaś 1967; Medwecka-Kornaś 1955; Medwecka-Kornaś, Kornaś 1968), dzięki którym pod względem poznania szaty roślinnej Gorce do dziś nie mają sobie równych w polskich Karpatach.

Wielkim orędownikiem powstania Gorczańskiego Parku Narodowego był ówczesny konserwator przyrody województwa krakowskiego Stanisław Smólski, który proponował park o powierzchni ponad 13 000 ha. Wielce zasłużonym dla tej idei był nadleśniczy nadleśnictw Kamienica i Limanowa i pierwszy dyrektor GPN Jerzy Honowski, który również opracował projekt o powierzchni 9200 ha. Nie sposób przecenić zasług wybitnego badacza i popularyzatora gorczańskiej przyrody Stefana Michalika, który bardzo aktywnie zabiegał o utworzenie GPN i w 1974 roku w Zakładzie Ochrony Przyrody PAN opracował najbardziej kompletną dokumentację projektową. Zwrócił uwagę na nieprzeciętne wartości i ważną rolę

jaką miał spełnić w systemie ochrony przyrody polskich Karpat Zachodnich (Michalik 1967b, 1975, 1978). Wśród organizacji społecznych, które przyczyniły się do powstania GPN wymieć należy Polskie Towarzystwo Leśne, Ligę Ochrony Przyrody oraz Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.

NAJWAŻNIEJSZE FAKTY Z POWSTANIA GPN

W drugiej połowie lat 70. XX wieku działania na rzecz powołania GPN nabrały dynamiki, a z uwagi na wspomnianą wcześniej wzmożoną eksploatację lasów w dolinie Kamienicy, starania te zaczęły mieć charakter dramatycznego wyścigu z czasem. W 1976 roku Komitet Ochrony Przyrody i Jej Zasobów PAN uznał powołanie GPN za priorytetowe (Tab. 1), a w ślad za tym poszły dalsze działania polityczne i organizacyjne w ówczesnym województwie nowosądeckim. Ideę gorczańskiego parku poparł Wojewódzki Komitet Ochrony Przyrody w Nowym Sączu, a w dniu 13 kwietnia 1977 r. na plenarnym posiedzeniu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Nowym Sączu podjęto uchwałę akceptującą i popierającą utworzenie Gorczańskiego Parku Narodowego (Kozłowski 1977). Uchwała ta miała doniosłe znaczenie, gdyż w tamtych czasach, bez partyjnej aprobaty dalsze kroki zmierzające do utworzenia GPN byłyby niemożliwe. W dniach 20–23 kwietnia tegoż roku teren projektowanego parku wizytowała komisja z Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. Wydawało się, że powstanie GPN w styczniu 1978 roku jest niemal pewne. Niestety stało się inaczej.

Partykularne interesy opóźniły utworzenie GPN o dalsze 3 lata. Na szczęście zrozumieniem i dobrą wolą wykazało się w tym czasie Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. W dniu 19 kwietnia 1979 r. Minister LiPD wydał zarządzenie o utworzeniu rezerwatu „Gorce” o powierzchni 1990,20 ha, którego granice ustalono w ten sposób, że połączył w dotychczasowe rezerwaty „Turbacza” i „Dolina Łopusznej” w jeden obszar 2422,20 ha ścisłej ochrony gorczańskiej puszczy, zbieżny z projektowanym zasięgiem ochrony ścisłej w przyszłym Gorczańskim Parku Narodowym.

W dniu 1 stycznia 1981 r. rozpoczął swoje istnienie czternasty w Polsce i piąty w naszych Karpatach park narodowy w Gorcach o powierzchni 5908,44 ha (Gawłowska 1981). Chociaż narodziny Gorczańskiego Parku Narodowego były trudne, a batalia o jego utworzenie trwała blisko 30 lat, to w końcowym etapie miał wiele szczęścia. Rozporządzenie o utworzeniu GPN podpisano 8 sierpnia 1980 r., tuż przed wybuchem fali strajków, które zapoczątkowały okres burzliwych przemian politycznych w Polsce, a potrzeby ochrony przyrody odsunęły na daleki plan. Następny, piętnasty Wigierski Park Narodowy utworzono dopiero w 1989 r., a kolejny szósty w Karpatach Magurski PN dopiero w roku 1995. Sukces był jednak połowiczny i ograniczał się głównie do tego, że Park w ogóle powstał. Z trzech wspomnianych projektów GPN o powierzchni 13 000, 9 200 i 6 700 ha, wybrano oczywiście najmniejszy i to jeszcze okrojony, a w dodatku najlepiej zachowane lasy mające wejść w skład Parku zostały mocno okaleczone. Poza granicami parku narodowego w Gorcach znalazł się ich najwyższy szczyt Turbacz, odznaczający się unikalnymi w skali masywu walorami przyrodniczymi (Róžański 1998).

Tabela 1. Najważniejsze zdarzenia poprzedzające utworzenie Gorczańskiego Parku Narodowego

Table 1. The most important events before the establishment of the Gorce National Park

Data / Date	Zdarzenie / Event
1961–1970	Organizacje naukowe i społeczne PTL, LOP wskazują na potrzebę lepszej ochrony przyrody Gorców, najlepiej przez utworzenie parku narodowego. Krakowski Konserwator Przyrody – Stanisław Smólski opracowuje pierwszą koncepcję GPN – 13000 ha.
1971–1973	Nadleśniczy Nadleśnictwa Limanowa – Jerzy Honowski opracowuje drugą koncepcję GPN – 9200 ha.
1974	Stefan Michalik z Zakładu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie opracowuje dokumentację projektową GPN – 6720 ha.
1976	Komitet Ochrony Przyrody i Jej Zasobów PAN uznaje utworzenie GPN za priorytetowe
13.04.1977	Komitet Wojewódzki PZPR w Nowym Sączu podejmuje uchwałę akceptującą i popierającą utworzenie GPN.
19.04.1979	Utworzenie rezerwatu „Gorce” o pow. 1990,20 ha
08.08.1980	Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego (Dz. Ust. 18. Poz.16 z 22.08.1980) – 5908,44 ha
01.01.1981	Gorczański Park Narodowy rozpoczyna działalność

ZNACZENIE GPN

Gorczański Park Narodowy rozpoczął swoje istnienie w bardzo trudnym okresie narastającego kryzysu gospodarczego i politycznego państwa. Z tych względów tworzenie struktur organizacyjnych i bazy materialnej nowego Parku przebiegało powoli i napotykało na wiele barier i ograniczeń, głównie natury ekonomicznej. Na domiar złego powstanie GPN zbiegło się w czasie z wybuchem w górnoreglowych drzewostanach świerkowych gradacji zasnuł wysokogórskiej *Cephalcia alpina* Klug. (= *C. fallenii* Dalm.), błonkówki z rodziny niesnujowatych *Pamphiliidae* (Capecki 1982). Ten niewielki owad, który przyczynił się do obumierania (uważanych dotychczas za stosunkowo odporne) drzewostanów regla górnego w wielu częściach Beskidu Wysokiego, nie był znany wcześniej z terenu Polski, a tym bardziej jako groźny szkodnik pierwotny mogący zagrozić istnieniu lasu. Tym samym zrodzony w nie małych bólach Gorczański Park Narodowy, już na początku swojego istnienia stanął przed bardzo poważnymi problemami, których właściwe rozwiązanie miało zasadnicze znaczenie dla jego przyszłości.

Z powodu nasilającej się gradacji zasnuł, chluba nowego Parku, duży zajmujący prawie połowę jego powierzchni (2 420,5 ha – 40,9%), obszar ochrony ścisłej został zredukowany w 1982 roku do zaledwie 825,09 ha (Tomasiewicz 1996). Z ochrony ścisłej wyłączony cały regiel górny. Dzięki zdecydowanej postawie Dyrekcji i Rady Naukowej Parku, mimo nacisków nie dopuszczono do zwalczania zasnuł metodami chemicznymi, ograniczając zabiegi głównie do usuwania posuszu czynnego, stwarzającego zagrożenie kolejnej gradacji szkodników wtórnych, głównie kornika drukarza *Ips typographus* oraz wzmocnienia naturalnego oporu środowiska, np. przez kolonizację mrówek. Przyjęta strategia okazała się słuszna. Ostatecznie gradacja zasnuł załamała się w 1987 roku dzięki naturalnemu silnemu oporowi środowiska leśnego. Pozostały po niej wyraźne rany w postaci 3 dużych połąci lasu pozbawionych drzewostanu, położonych na stokach Mostownicy (1251 m n.p.m.), Kudłonia (1276 m) i Jaworzyny Kamienickiej (1288 m) o łącznej powierzchni prawie 170 ha. Odślonięte powierzchnie zaczęły szybko się regenerować, porastając w pierwszym stadium laskami jarzębinowymi, a w następnej kolejności spontanicznym odnowieniem świerkowym. Ciągłość ekosystemów leśnych nie została przerwana, a rodzące się nowe pokolenie lasu ma szansę być odporniejsze dzięki lepiej zróżnicowanej strukturze wiekowej i przestrzennej. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że w lasach gospodarczych w Beskidzie Śląskim, Żywieckim i Sądeckim gdzie prowadzono zwalczanie chemiczne, gradacja załamała

się znacznie później, a leśnicy ciągle mają poważne problemy z odnowieniem zniszczonych drzewostanów. Ten niezaplany eksperyment pokazał na przykładzie GPN, że bardziej umiarkowane traktowanie zagrożonych drzewostanów, staranie się o maksymalne wykorzystanie naturalnych mechanizmów odpornościowych i regeneracyjnych ekosystemów leśnych może przynosić lepsze efekty niż radykalna ingerencja metodami chemicznymi i mechanicznymi w zagrożone drzewostany.

W ramach nowego planu zarządzania gospodarstwa rezerwatowego GPN w maju 1988 roku przywrócono duży obszar ochrony ścisłej powiększając go nawet w stosunku do wersji początkowej tj. do 2 967,64 ha (50,2%). Ważnym krokiem w tworzeniu właściwych podstaw funkcjonowania GPN było w tym czasie zatrudnienie 3 pracowników naukowo-badawczych, a w kolejnym etapie powołanie Pracowni Naukowej. Dzięki temu GPN rozpoczęło realizację wielu badań własnych i w kooperacji z innymi jednostkami. We współpracy z Katedrą Botaniki Leśnej i Ochrony Przyrody AR w Krakowie założono 433 stałych, systematyczno-losowych powierzchni badawczych położonych węzłach siatki kwadratów o boku 400 m (Loch i in. 1994). Na powierzchniach tych wykonano trzykrotną inwentaryzację drzewostanów w latach: 1992, 1997, 2002 (Chwistek i in. 1994, 1997; Chwistek 2001; Loch 2002) oraz zlokalizowano na nich wiele innych, ważnych dla GPN badań, dotyczących m.in.: skażenia gleby, występowania roztoczy glebowych, porostów, procesu zamierania świerka, presji jeleniowatych na odnowienia. Wyniki badań uzyskane z tych powierzchni dostarczyły wielu cennych informacji dotyczących stanu ekosystemów leśnych i kierunków ich zmian, dzięki czemu stały się podstawą do tworzenia strategii działań dla GPN zawartych w nowym Planie Ochrony na lata 1998–2017.

Dzięki konsekwencji Dyrekcji GPN oraz dobrej współpracy z Radą Naukową w 1999 roku przywrócono ochronę ścisłą w całym reglu górnym (także na gniazdach pozasnujowych) oraz powiększono jej całkowity obszar do 3 611,07 ha (51,4%). Stawia to GPN w pierwszej trójce krajowych parków narodowych o największym odsetku terenów objętych ochroną ścisłą. Opracowano również oryginalny system trzy poziomowego statusu obszarów objętych ochroną czynną (Loch i in. 2000), gwarantujący wszechstronną i uporządkowaną przestrzeń realizację wszystkich głównych celów ochrony przyrody Parku.

Niewątpliwie pod względem zróżnicowania krajobrazu, bogactwa ekosystemów i atrakcyjności turystycznej Gorczański Park Narodowy nie może rywalizować z utworzonymi wcześniej karpacczymi parkami narodowymi w Tatrach, Pieninach, na Babiej Górze i w

Bieszczadach. Mają jednak Gorce jeden walor, którym przewyższają wszystkie wymienione wcześniej Parki. Są nim gorczańskie lasy, w których pierwotna puszcza karpacka stosunkowo dobrze zachowała się na dużych obszarach reprezentując bogactwo zbiorowisk regla dolnego i górnego (Kornaś, Medwecka-Kornaś 1981). Dzięki założonemu systemowi stałych powierzchni badawczych, GPN jest unikalnym dla Karpat Zachodnich obiektem, gdzie na obszarze większym niż łączny obszar ochrony biernej w pozostałych parkach narodowych Beskidów Zachodnich można precyzyjnie śledzić spontaniczne zmiany zachodzące w naturalnych, jak w różnym stopniu zniekształconych górskich ekosystemach leśnych w obu karpackich reglach. Dotychczasowe doświadczenia i wyniki badań wskazują kierunki i tendencje zachodzących aktualnie dynamicznych zmian w lasach beskidzkich, dostarczając wielu cennych danych dla nauki, ale również dla praktyki.

Podsumowując trzeba stwierdzić, że w swej krótkiej dwudziestopięcioletniej historii, mimo nie łatwych początków, Gorczański Park Narodowy jest bardzo ważnym i trudnym do zastąpienia ogniwem ochrony ojczystej przyrody. Stworzona przed ćwierć wiekiem szansa została dobrze wykorzystana. Park nie tylko dobrze chroni złożone bogactwo przyrodnicze i kulturowe Gorców, a dzięki dużemu obszarowi ochrony ścisłej i stworzonej bazie naukowej jest bezcennym obiektem badawczym, o jaki trudno w polskich Karpatach.

PIŚMIENNICTWO

- Capecki Z. 1982. Masowe wystąpienie zasnui wysokogórskiej *Cephalcia falleni* (Dalm.), (*Pamphiliidae*; *Hymenoptera*) w Gorcach. Sylwan 126(4): 41–50.
- Chwistek K. 2001. Dynamics of tree stands in the Gorce National Park during the period 1992–1997. Nature Conservation 58: 15–30.
- Chwistek K., Czarnota P., Loch J. 1994. Monitoring środowiska przyrodniczego Gorczańskiego Parku Narodowego na bazie siatki stałych powierzchni badawczych. Przegląd Przyrodniczy 5, 3/4: 83–94.
- Chwistek K., Czarnota P., Loch J. 1997. Distribution, structure and dynamics of the european silver fir *Abies alba* Mill. in the Gorce National Park. Ochrona Przyrody 54: 15–25.
- Czubiński Z. 1965. Parki narodowe i rezerваты przyrody w Polsce. W: W. Szafer (red.). Ochrona przyrody i jej zasobów. Metody i problemy. 2. ZOP PAN, Kraków, s. 782–880.
- Dużyk J. 1973. Władysław Orkan o Gorcach. Wierchy 42: 151–169.
- Gawłowska J. 1981. Utworzenie Gorczańskiego Parku Narodowego. Chrońmy Przyr. ojcz. 37(2): 5–7.
- Gawłowska J., Gawłowska M. 1973. Parki narodowe, obszary chronionego krajobrazu rezerваты i pomniki przyrody żywej w Polsce (z uwzględnieniem ich opracowania naukowego). W: W. Michajłow (red.). Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka. PWN, Warszawa, s. 683–704.
- Goszczyński S. 1853 (1958). Dziennik podróży do Tatrów. Opracował Stanisław Sierotwiński. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- Jarosz S. 1935. Badania geograficzno-leśne w Gorcach. Prace Roln.-Leśne PAU 16: 1–125.
- Jarosz S. 1954. Krajobrazy Polski i ich pierwotne fragmenty. Budownictwo i Architektura, Warszawa.
- Kondracki J. 1978. Karpaty. WSiP, Warszawa.
- Kondracki J. 1981. Geografia fizyczna Polski. Wyd. IV, PWN, Warszawa.
- Kornaś J. 1955. Charakterystyka geobotaniczna Gorców. Monogr. Bot. 3: 1–216.
- Kornaś J. 1957. Rośliny naczyniowe Gorców. Monogr. Bot. 5: 1–260.
- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A. 1967. Zespoły roślinne Gorców. I. Naturalne i na w pół naturalne zespoły nieleśne. Fragm. Flor. Geobot. 13(2): 167–316.
- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A. 1981. Ochrona szaty roślinnej na obszarze Gorczańskiego Parku Narodowego. Chrońmy Przyr. ojcz. 37(2): 8–17.
- Kozłowski S. 1977. Powstaje Gorczański Park Narodowy. Przyroda Polska 11: 6–7.
- Krupa J. 1888. Zapiski mikologiczne z okolic Lwowa i z Podtatrza. Spraw. Kom. PAU 22.
- Loch J. 2002. Świerczyny gónoreglowe Gorczańskiego Parku Narodowego – stan zachowania i dynamika zmian. Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich 48: 185–193.
- Loch J., Czarnota P., Chwistek K., Błoszyk J., 1994. Przewodnik po stałych powierzchniach monitoringowych Gorczańskiego Parku Narodowego. ACARUS, Poznań
- Loch J., Różański W., Tomasiewicz J. 2000. Założenia i strategia ochrony biernej i czynnej w Gorczańskim Parku Narodowym. Szczeliniec 4: 313–327.
- Matuszczyk A. 1997. Gorce – przewodnik. Oficyna Rewasz, Pruszków.
- Medwecka-Kornaś A. 1955. Zespoły leśne Gorców. Ochr. Przyr. 23: 1–111.
- Medwecka-Kornaś A., Kornaś J. 1968. Zbiorowiska roślinne dolin Jaszczce i Jamne. Studia Naturae A, 2: 49–91.

- Michalik S. 1967a. Rezerwat „Turbacz” im. Władysława Orkana w Gorcach (przewodnik botaniczny) *Studia Naturae* ser. B. 24
- Michalik S. 1967b. Mapa zbiorowisk roślinnych rezerwatu im. Władysława Orkana w Gorcach. *Ochr. Przyr.* 32: 89–131.
- Michalik S. 1975. Projekt parku narodowego w Gorcach. *Chrońmy Przyr. ojcz.* 31(2): 23–30.
- Michalik S. 1978. Parki narodowe, rezerwaty i pomniki przyrody w Polsce – ich funkcje i znaczenie. [W:] W. Michałow, K. Zabierowski (red.). *Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego*. 1. PWN, Warszawa – Kraków, s. 427–462.
- Michalik S. 1989. *Gorce. Przyroda polska*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Michalik S., Denisiuk Z., Dubiel E., Dziewolski J. 1986. Mapa fitosocjologiczna Gorczańskiego Parku Narodowego 1: 10 000. GPN, Pierworys. Biblioteka GPN, Poręba Wielka.
- Motyka J. 1930. Znaczenie rezerwatu karpackiej puszczy w Gorcach. *Ochr. Przyr.* 10: 58–61.
- Nyka J. 1974. *Gorce – przewodnik*. Wyd. III, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Pol W. 1851. Rzut oka na północne stoki Karpat pod względem przyrodzenia. Kraków
- Róžański W. 1979. Znaki zapytania nad Gorczańskim Parkiem Narodowym. *Aura* 11:10–12.
- Róžański W. 1998. Struktura górnoreglowych borów świerkowych na szczycie Turbacza w Gorcach i problemy ich ochrony. *Zesz. Nauk. Akad. Roln. H. Kółtąja w Krakowie* 332.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1881. Warszawa
- Sosnowski K. 1929. „Droga Orkana”. *Wierchy* 7: 171–173.
- Staszic S. 1815 (1955). *O ziemiordztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski*. Reedycja. Wyd. Geologiczne, Warszawa.
- Staszkievicz J. 2000. Rezerwaty przyrody. [W:] J. Staszkievicz (red.): *Przyroda Popradzkiego Parku Krajobrazowego*. Popradzki Park Krajobrazowy, Stary Sącz, s.: 273–295.
- Świerz-Zaleski J. 1930. Rezerwat leśny w Gorcach imienia Władysława Orkana. *Ochr. Przyr.* 10: 54–58.
- Tomasiewicz J. 1996. Rezerwaty Gorczańskiego Parku Narodowego. *Parki Narodowe* 2: 12–14.
- Wodzicki K. 1851. *Wycieczka ornitologiczna w Tatry i Karpaty Galicyjskie*. Nakładem autora. Czcionkami drukarni Ernesta Günthera.
- Wołoszczak E. 1895. *Zapiski geobotaniczne z Karpat Sądeckich*. Spraw. Kom. Fizjogr. PAU 30.

Wołoszczak E. 1897. O roślinności Karpackiej między Dunajcem a granicą śląską. *Spraw. Kom. Fizjogr. PAU* 32.

SUMMARY

The Gorce Mts. is a typical mountain range in the Western Beskidy Mts., the largest region of the Outer Western Carpathians. They cover an area of ca. 550 km²; their summits are of medium elevations (the highest summit, Turbacz is 1310 m a.s.l.), and the natural ecosystems there have survived relatively well. The outstanding natural features are the forests of the the Gorce Mts. which were noted as early as at the beginning of the 20th century, when in 1927, a natural reserve and one of the oldest of its kind in the Polish Carpathians was declared. It bore the name of Władysław Orkana – an outstanding poet and writer whose works immortalized the beauty of these mountains (Świerz-Zaleski 1930, Motyka 1930, Jarosz 1935). The idea of creating a national park in the Gorce Mts. was probably conceived by the later of the authors cited, Stefan Jarosz (1954), who referred then to the work on creating a national park in the Gorce Mts. At that time, for reasons unknown, the Park was not established, and the idea was only later revived in the 1970s (Michalik 1975, Kozłowski 1977, Róžański 1979).

On 1 January 1981, the Gorce National Park, the fourteenth national park in Poland, and the fifth in the Polish Carpathians, was officially established over an area of 5 908.44 hectares in the Gorce Mts. (Gawłowska 1981). Its establishment crowned many years of consistent efforts by scientists, amateur naturalists, and admirers of nature, who advocated the best conservation regime for this area. It was, however, only a partial success, and limited specifically to the establishment of the Park. Out of initial three proposals advocating a park area of 13 000, 9 200 or 6 700 hectares respectively, the smallest area was selected, and even that was truncated, with its forests greatly harmed by increased logging in the 1970s (Róžański 1979). The highest summit of the Gorce Mts., namely the Turbacz Mt. was omitted from the Park's area, and remained so even when the park's borders were extended in 1997 to cover an area of 7 029.85 ha (prior to this adjustment it was 7 019.07 hectares).

The Gorce National Park was established in a stormy period of economic and political crisis, hence the development of the structural and organisational foundations of the Park was a difficult and slow process. To make matters worse, around the time the Park was established, the gradation of a previously unknown insect pest, the

(alpine) webworm *Cephalcia alpina* (= *C. falleni*) occurred in the upper montane spruce forests, which resulted in the boundaries of strictly protected areas being repeatedly shifted in the first decade of the Park's existence (Capecki 1982, Tomaszewicz 1996). Owing to the professionalism and consistent efforts on the part of successive Directors and the magnificent efforts of the staff, one can say that the net result of the first 25 years of the national park in the Gorce Mts. is definitely a very good one.

The Gorce National Park ranks among the top three of Poland's national parks in terms of the proportion of the area subject to strict protection (3611.07 hectares – 51.4%) and it boasts the oldest complete network of 433 permanent research plots, devoted to monitoring changes occurring in the forest's ecosystems. The protection plan, drafted in the late 1990s, is being implemented in a consistent manner and serves well the cause of comprehensive protection of the valuable nature in the Gorce Mts. (Loch et al. 2000). An original strategy was drafted to apply the variable protection measures in the areas subject to partial protection, depending on the actual condition of the sites and their distance from the Park's boundaries.

Due attention is being paid to the active protection measures for forest glades, small vertebrates and the cultural heritage. The Park offers a broad range of didactic and educational facilities operated under permanent co-operation schemes with local schools and educational authorities, including 8 educational trails for tourists and visitors. The

Park has an approved buffer zone (16 674 hectares) and enjoys good cooperation with local government authorities.

Undoubtedly, the Gorce National Park cannot compete with the national parks established earlier in the Carpathians: in the Tatra Mts., Pieniny Mts, the Babia Góra massif and in the Bieszczady Mts., in terms of diversity of landscapes, abundance of ecosystems or attractiveness to tourists. Nevertheless, the Gorce Mts. are superior to all the above-listed national parks in one respect, namely the fact that the Carpathian primeval forest has survived there in relatively good condition over large areas, retaining an abundance of lower- and higher montane forest communities. All these features made the Gorce National Park a unique area in the Western Carpathians, where spontaneous changes occurring in both natural and disturbed (to a various extent) mountain forest ecosystems can be monitored in much greater detail. Even more, the specialists regard the Gorce Mts. as the most representative mountain range, in terms of nature and landscape, for the Western Beskidy, the largest region of the Polish Carpathians (Michalik 1975, Kornaś J. Medwecka-Kornaś 1981). Viewed from this perspective, the Gorce National Park is of paramount importance to science, and thus performs a pivotal role which is not limited to the nature conservation in the Polish Carpathians, but underpins the corresponding system for the whole Carpathian range, being among the areas of the greatest natural interest in Europe.